

БАЛАНС І ДИСБАЛАНС ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

BALANCE AND IMBALANCE OF INTERESTS OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Чепис О.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Збалансування різномірних інтересів, зокрема публічних і приватних, у правовому регулюванні є необхідною умовою гармонійного розвитку як суспільства, так і окремого індивіда, а також основою ефективності функціонування держави. При цьому право, спрямоване на встановлення балансу в суспільстві, саме повинно бути збалансованим. Баланс як динамічна узгодженість охоплює своїм змістом: узгодженість публічного і приватного права, баланс джерел права, баланс між рівнями правосвідомості, узгодженість між елементами правової системи. Із проблемою забезпечення балансу інтересів тісно пов'язана проблема дисбалансу інтересів і конфлікту інтересів. Правовий дисбаланс – це дисгармонія, неузгодженість, явище, яке проявляється на різних рівнях і в різних формах. Однією з таких форм є колізія. А оскільки право (і законодавство) є динамічною системою, то в ньому часто виникають моменти дисбалансу та, відповідно, з'являються колізії. Під конфліктом інтересів у праві розуміється правова ситуація (суспільні відносини), що позначає протиріччя (зіткнення) між інтересами. Зокрема, сьогодні ми все частіше стикаємося із ситуацією, коли інтереси суб'єктів «зважуються» на терезах громадської безпеки, доцільності, стратегічних завдань, національних інтересів. Важливо враховувати той факт, що конфлікт інтересів притаманний не тільки правовим і неправовим інтересам, а й виключно легітимним, але конкуруючим інтересам. Держава має засоби і відповідні можливості для створення оптимальних умов у процесі реалізації балансу приватних і публічних інтересів. Більшість країн вдаються до підтримки балансу інтересів між учасниками інноваційного процесу, що передбачає заохочення активності авторів. Зазвичай використовуються три типи стимулів для авторів: 1) плата за створення та використання винаходу; 2) податкові пільги; 3) спеціальні переваги, пов'язані з патентуванням. Оскільки право не може охопити своїм регулюванням усі відносини, величезне значення в процесі забезпечення балансу інтересів має діяльність судових органів, зокрема практика Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: баланс, дисбаланс, колізія, конфлікт, інтереси, інтелектуальна власність.

Balancing diverse interests, in particular public and private, in legal regulation is a necessary condition for the harmonious development of both society and the individual, as well as the basis for the effective functioning of the state. At the same time, the right aimed at establishing a balance in society must be balanced. Balance as a dynamic consistency covers its content: consistency of public and private law; balance of sources of law; balance between levels of legal awareness; coherence between the elements of the legal system. Closely related to the problem of ensuring a balance of interests is the problem of imbalance of interests and conflict of interest. Legal imbalance – a disharmony, inconsistency, a phenomenon that manifests itself at different levels and in different forms. One such form is collision. And because law (and legislation) is a dynamic system, there are often moments of imbalance and, consequently, conflicts. Conflict of interests in law means a legal situation (social relations), which means a contradiction (conflict) between interests. In particular, today we are increasingly faced with a situation where the interests of the subjects are “weighed” on the scales of public safety, expediency, strategic objectives, national interests. It is important to take into account the fact that conflicts of interest are inherent not only in legal and non-legal interests, but also in exclusively legitimate but competing interests. The state has the means and appropriate opportunities to create optimal conditions in the process of implementing the balance of private and public interests. Most countries resort to maintaining a balance of interests between the participants in the innovation process, which involves encouraging the activity of authors. There are usually three types of incentives for authors: 1) payment for the creation and use of the invention; 2) tax benefits; 3) special benefits associated with patenting. As the law cannot cover all relations by its regulation, the activity of judicial bodies, in particular the case law of the European Court of Human Rights, is of great importance in the process of ensuring the balance of interests.

Key words: balance, imbalance, conflict, interests, intellectual property.

Постановка проблеми. Проблема пошуку балансу інтересів у праві була і залишається актуальною у всі часи. Це одне із ключових завдань, яке право покликане вирішувати своїм інструментарієм. Баланс між приватними та суспільними інтересами не є новою темою і для права інтелектуальної власності, адже обмеження та процедури формалізації, передбаченні чинною системою регулювання (наприклад, встановлення строку охорони, випадки примусового ліцензування, вільного використання тощо), мають на меті саме досягнення балансу між інтересами правовласників і суспільства. Тому йдеться лише про актуалізацію цього питання у зв'язку з новими умовами здійснення прав інтелектуальної власності та новими викликами в сучасному інформаційному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтересів та їхнього співвідношення у різні часи досліджувалася у роботах таких учених, як: І. Берестова, С. Братусь, І. Венедиктова, О. Вінник, О. Власова, В. Грибанов, Ю. Гамбаров, В. Горбунов, Ю. Євтушко, А. Кубко, О. Малько, С. Михайлов, О. Осипов, М. Першин, І. Покровський, В. Субочев, Ю. Тихомиров, О. Харитонова, Є. Харитонов, В. Чиркін, Г. Шершеневич, Л. Явич.

Аналіз проблемних аспектів понять «баланс», «дисбаланс», «конфлікт», «колізія», «справедливість» і «пропорційність» трапляється у роботах таких науковців, як: Н. Блажівська, В. Вайпан, С. Погребняк, М. Пресняков, А. П'янова, М. Савчин, С. Шевчук, М. Шугуров та інші.

Метою статті є аналіз дихотомії «баланс – дисбаланс» інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності, а також дослідження проблемних аспектів забезпечення балансу інтересів на практиці.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зауважити, що сьогодні в Україні відсутнє легальне визначення категорії «інтерес». Однак законодавець активно нею оперує. У Конституції України «інтерес» застосовується в широкому сенсі. Прикладом є статті 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140, які наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я та моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ і міст тощо.

Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їхнього забезпечення (стаття 18), задоволення (стаття 36) чи захисту (статті 44, 127) [1]. Цивільний кодекс України згадує про інтереси 147 разів, зокрема, серед засад цивільного законодавства (принцип судового захисту цивільного права та інтересу) як об'єкт захисту (кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства) та ін. [2]. А Цивільний процесуальний кодекс України відносить захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, державних та суспільних інтересів у спосіб, визначений законом або договором, до способів захисту, які застосовуються судом в процесі цивільного судочинства [3].

Вимога дотримання балансу інтересів – це один із базових критеріїв оцінки правотворчих рішень у практиці Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ). При цьому слід мати на увазі, що поняття «баланс інтересів» – не те ж саме, що просте примирення на тих чи інших умовах більшості і меншості, держави і особистості. Це поняття набагато змістовніше і глибше [4]. Загалом, баланс – це складне, багаторівневе та багатоаспектне явище. В юридичній науці трапляються різні підходи до розуміння балансу у праві: 1. Баланс як правова ідея (полягає у збалансованості правового регулювання). 2. Баланс як принцип (виступає як практичний орієнтир, зокрема, для законодавця). У межах цивілістики, до прикладу, правовий баланс проявляється кризь призму однієї з основних засад цивільного судочинства – принцип пропорційності. 3. Баланс як цінність. У цьому випадку передбачається зіставлення належного балансу (який необхідно обґрунтувати на доктринальному рівні) та дійсного стану узгодженості правового регулювання [5, с. 91].

Загалом, баланс є правовим континуумом, у якому загалом нічого не зменшується і не додається, а лише перетікає з однієї форми в іншу, без шкоди для загального обсягу. Інакше кажучи, пріоритет інтересів особистості зовсім не означає, що інтереси суспільства відкидаються як щось консервативне і застаріле. Навпаки, значення публічних інтересів не повинно применшуватися, але може адаптовуватися, змінюючи форму свого прояву і реалізації. Тобто відступ від публічних інтересів на користь індивідуальних і приватних завжди має той чи інший спосіб бути компенсованим, і, навпаки, будь-яке зменшення сфери застосування будь-якого права особистості обертається посиленням іншого, пов'язаного з ним права. У цьому і полягає сутність балансу інтересів [4].

На думку зарубіжного дослідника-філософа М. Шугурова, «баланс повинен розумітися не як нерухома рівновага, а як рухома узгодженість, яка передбачає перш за все узгодженість інтересів і прагнень суб'єктів соціальних відносин, а також <...> узгодженість прав і законних інтересів суб'єктів. А поняття узгодженості пов'язано з поняттям скоординованості [5, с. 90]. Цілком очевидно, що встановлення рівноваги інтересів за будь-яких умов не може однозначно бути оптимальною формою, оскільки за певних обставин об'єктивно необхідно встановлювати пріоритет одного інтересу, а отже – обмеження іншого. У зв'язку із цим постає питання щодо форм чи засобів такої оптимізації: балансу, гармонізації, поєднання, компромісу, встановлення рівноваги публічних і приватних інтересів у правовому регулюванні [6, с. 520]. До прикладу, в основі творчої діяльності лежать приватні інтереси – інтерес у самореалізації, в духовному розвитку, інтерес у авторській винагороді тощо. Але в процесі використання результатів творчої діяльності автор взаємодіє з різними суб'єктами права, зокрема і з державою, яка проявляє свій інтерес до вказаних результатів. Норми про оформлення патентних прав, про державну реєстрацію торговельних марок тощо свідчать про присутність у цивільно-право-

вому регулюванні відносин щодо створення і використання результатів творчої діяльності публічного інтересу [7, с. 16].

Баланс не означає повної гармонії, стабільності, відсутності протиріч. Це швидше стан певної стабілізації та стійкості, яка може мати тимчасовий характер. Цілком аксіоматично, що право, спрямоване на встановлення балансу в суспільстві, саме повинно бути збалансованим [5, с. 90]. Баланс як рухома узгодженість охоплює своїм змістом таке: узгодженість публічного і приватного права, в основі якої баланс публічних і приватних інтересів; баланс форм (джерел) права; баланс між рівнями правосвідомості; узгодженість між елементами правової системи. У цьому контексті, наприклад, можна вказати на баланс усередині галузей права і баланс між галузями, а також на баланс між галузями законодавства і баланс у них самих. І, звичайно, важливим є уявлення про баланс між законодавчими положеннями і юридичною практикою [5, с. 90].

Баланс інтересів є категорією динамічною, а характер співвідношення інтересів при цьому залежить від регульованих суспільних відносин. А.Ф. П'янкova пропонує під балансом інтересів розуміти «такий стан правовідносин, в якому права і обов'язки сторін є відповідними, і сторони мають рівні можливості для реалізації своїх законних інтересів» [8, с. 15]. У зв'язку з цим висловлювання Д.Ю. Шестакова про те, що «особливість інтелектуальної власності ... полягає в органічній єдності приватного і суспільного, і сутність цієї єдності – у мірі та пропорціях» [9], цілком можна застосувати до різних правових сфер.

Баланс, у свою чергу, базується на певних засадах, основними з яких є такі: 1. Принцип системності балансу. Цей принцип передбачає чітку структурну залежність між критеріями вимірювання, процедурами складання, способами оцінки, методиками розрахунку балансу та об'єктом балансування. Системність включає внутрішньоструктурні та зовнішні залежності і полягає в несуперечності структури та змісту. Водночас слід підкреслити, що системність балансу – це відносно-раціональний принцип. Його відносність зумовлена динамікою не тільки об'єктів балансування, а й стандартів оцінки балансу [10, с. 66]. 2. Принцип рівноваги, що відображає фактичний стан балансу. За допомогою концепції балансу-рівноваги визначають існування чи ймовірність загрози виникнення дисбалансу. 3. Принцип пропорційності. Він доповнює рівновагу. Пропорційність балансу відображає неоднорідність його структури в політико-правовій реальності. Виділяють два типи пропорційності в характеристиці балансу: симетричну і асиметричну. У першому випадку баланс являє собою модель статичної рівноваги, у другому – динамічної [10, с. 67].

Із проблемою забезпечення балансу інтересів тісно пов'язана проблема дисбалансу інтересів і конфлікту інтересів. Оскільки право (і законодавство) є такою, що розвивається, відкритою, динамічною системою, то в ньому спонтанно або свідомо виникають моменти неузгодженості або дисбалансу, які виявляються і тією чи іншою мірою усуваються. Інакше кажучи, правовий дисбаланс – це дифузне або багатолике явище, яке проявляється на різних рівнях і в різних формах. Однією із форм прояву цього дисбалансу є дисбаланс прав, дисбаланс інтересів, а також дисбаланс прав і обов'язків [5, с. 93]. Зокрема, сьогодні ми все частіше стикаємося із ситуацією, коли інтереси суб'єктів «зважуються» на терезах громадської безпеки, доцільності, стратегічних завдань, національних інтересів. При цьому подібні суспільні цінності все частіше виступають як обмежувачі індивідуальної сфери, меж її існування і навіть параметрів оцінки правомірності та справедливості тих чи інших прагнень приватного суб'єкта [11, с. 51].

Науково-правове осмислення дисбалансу передбачає перш за все виявлення його причин. До правових причин слід віднести прогалини у правовому регулюванні

та його невизначеність, дефекти в застосуванні законодавчої техніки, недоліки експертизи законопроектів, надмірно швидко динаміку змін законодавчого матеріалу. Усе це деформує як саму правову норму, так і її реалізацію на практиці. До соціальних причин слід віднести наявність дисбалансу груп інтересів, коли одна група інтересів отримує, на відміну від іншої, переважне оформлення і закріплення у вигляді норм права. До ще глибшої причини можна віднести культурно-цивілізаційні чинники, закладені в глибинних шарах менталітету народу і які впливають на національний правовий менталітет і правову культуру [5, с. 94]. Якщо ж говорити про словникове визначення дисбалансу, то цей термін позначає «неврівноваженість», «нерівність», «дисгармонію», «невідповідність величин або понять». Дисбаланс – це завжди порушення балансу – реального чи можливого, відхід від нього. Як додатковий смисловий відтінок може бути використано поняття «колізія». Водночас колізія – це форма дисбалансу. Якщо дисбаланс – це родове, то колізія постає як видове поняття [5, с. 91]. До прикладу, захист прав інтелектуальної власності забезпечується нормами не тільки цивільного права, а й господарського, конкурентного та інформаційного права. При цьому норми цих актів не завжди збалансовані, що призводить до колізій.

Правовий дисбаланс слід розглядати радше як неминуче, ніж як випадкове явище, щодо якого має бути вироблена система гнучких інструментів реагування, що дають змогу своєчасно гармонізувати як систему законодавства, так і систему права загалом. До прикладу, з погляду панівної парадигми чинна система регулювання інтелектуальної власності повною мірою забезпечує баланс між інтересами авторів (правовласників) і суспільними інтересами. Однак аналіз еволюції ціннісних орієнтирів, зокрема те значення, яке набуває відкритий доступ до інформації і знань, дає змогу зробити висновок про відсутність балансу і про наявність прихованого протистояння між інтересами різних груп суб'єктів правовідносин у сфері інтелектуальних прав [12, с. 43], тобто має місце конфлікт інтересів.

Під конфліктом інтересів у праві розуміється правова ситуація (суспільні відносини), що позначає протиріччя (зіткнення) між інтересами в приватному і публічному праві, за якої суб'єкт права (фізична особа, юридична особа, посадова особа) і (або) суб'єкти права мають різні інтереси і, діючи в умовах протистояння, в межах права відстоюють свої інтереси. На думку І. Канта, прояви «постійного протиріччя», «розбрату» виражаються в суперництві, конкуренції, змаганні та нерідко призводять до руйнівних проявів. Водночас вони мають значення як незамінний стимул активності, енергії – основи суспільного прогресу [13, с. 20].

Важливо врахувати той факт, що конфлікт інтересів притаманний не тільки правовим і неправовим інтересам, а й конгломерату власне законних, охоронюваних законом і правом інтересів. Ідеться про виключно легітимні, але конкуруючі інтереси покупця і продавця, боржника і кредитора, наймача і наймодавця, споживача і товаровиробника, прокурора і адвоката, слідчого і підозрюваного тощо. Певною конфліктністю характеризуються і охоронювані законом та правом інтереси громадянина й держави, особи й суспільства, акціонера й акціонерного товариства, національні і загальнолюдські, приватні і публічні тощо [1].

Держава має всі необхідні засоби і відповідні можливості для створення оптимальних умов у процесі реалізації балансу приватних і публічних інтересів у соціальних правах і обов'язках особистості, адже саме держава може

системно врахувати все, що відбувається у світі і державі, створити умови для більш раціонального й оперативного вирішення проблем, що виникають. До прикладу, автор як фізична особа є економічно слабкою стороною у взаємовідносинах із третіми особами і потребує особливого захисту своїх прав. Отже, основна роль держави тут полягає в забезпеченні ефективного захисту інтересів авторів (винахідників) за допомогою публічно-правового втручання в приватноправові відносини та проведення політики патерналізму, адже розвиток інформаційних технологій, відповідно до панівної парадигми, призводить до ущемлення прав авторів і правовласників, і, отже, забезпечення балансу між інтересами правовласників і суспільства вимагає посилення правового захисту інтелектуальних прав [12, с. 17]. Підтримка балансу інтересів між усіма, хто створює та використовує об'єкти інтелектуальної власності (далі – ІВ), мабуть, є найскладнішим питанням у всій системі сприяння інноваціям. Провідні країни світу в межах своєї державної політики розвитку ІВ розробляють механізм для врахування інтересів усіх зацікавлених сторін, таких як держава, бізнес, носії прав і суспільство. Автор є найбільш вразливою стороною в інноваційному процесі; дуже часто він відокремлюється від процесів виробництва та продажу товарів, у яких використовується його винахід чи інша інтелектуальна власність. Отже, автор також відокремлений від грошових потоків, що надходять від продажу товарів, які підлягають охороні. Унаслідок цього більшість країн удається до підтримки балансу інтересів між учасниками інноваційного процесу, що передбачає заохочення активності авторів. Зазвичай використовують три типи стимулів для авторів: 1) плата за створення та використання винаходу (це питання регулюється, як правило, договором про створення об'єкта ІВ). У деяких країнах розмір авторської винагороди визначається на законодавчому рівні. Наприклад, у Білорусі автори інтелектуальної власності отримують не менше 40 % доходу, отриманого компанією від передачі прав інтелектуальної власності за договорами; 2) податкові пільги. Такий механізм доступний у Білорусі, Болгарії, Кіпрі, Киргизстані, Литві, Молдові, Туреччині; 3) спеціальні переваги, пов'язані з патентуванням. Такі пільги доступні у Грузії, де школярі та студенти мають 70 %-знижку, тоді як пенсіонери мають 90 %-знижку, якщо вони є авторами та заявниками. У Литві та Румунії патентні збори знижуються на 50 %, якщо заявка на патент на винахід або промисловий зразок подається фізичною особою від свого імені. Підсумовуючи вищеведене, можна зазначити, що для більшості країн забезпечення балансу інтересів для всіх сторін є одним із найважливіших факторів, які визначають успіх інноваційних процесів, що, у свою чергу, визначає динаміку зростання національних економік [14].

Висновки. Фундаментом (основною, базою) для забезпечення справедливого балансу інтересів суб'єктів загалом і суб'єктів права інтелектуальної власності зокрема повинно виступати законодавство, адже метою правових норм є узгодження різнорідних легітимних інтересів. Однак право не може охопити своїм регулюванням усі відносини (через кількісні, якісні та економічні причини). Тому величезне значення в процесі забезпечення балансу інтересів має діяльність судових органів. Що ж до сфери інтелектуальної власності, то сьогодні в умовах гіпердинамічного інформаційного суспільства баланс інтересів правовласників, суспільства та держави може забезпечити лише гнучке регулювання, засноване на пошуку компромісів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). Спр. № 1-10/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.
2. Цивільний кодекс України : Закон, Кодекс від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=інтере#w145>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс, Закон від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Смірнов А.В. Социальное назначение уголовного судопроизводства: истина или умиротворение сторон? URL: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=5463>.
5. Шугуров М.В. Баланс и дисбаланс как категории правовой реальности: системно-синергетический подход. *Russian journal of legal studies*. 2016. № 1 (6). С. 87–98.
6. Савченко С.В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 520–528. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_87.pdf.
7. Макаров Т.Г. Частные и публичные интересы в гражданско-правовом регулировании творческой деятельности. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права*. 2013. № 1. С. 14–18.
8. Пьянкова А.Ф. Баланс интересов в гражданском праве России и его обеспечение в договорных отношениях : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. 29 с.
9. Шестаков Д.Ю. Интеллектуальная собственность в Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Москва : Российская академия государственной службы при Президенте РФ, 2000.
10. Репьева П.В. К вопросу о принципах баланса интересов. *Евразийский союз ученых (ЕСУ)*. 2017. № 10 (43). *Юридические науки*. С. 65–68.
11. Болгова В.В. Публичный интерес и неприкосновенность частной жизни: некоторые проблемы баланса. *Право и государство: теория и практика*. 2016. № 1(133). С. 49–53.
12. Войниканис Е.А. Парадигмальный подход к исследованию интеллектуальных прав : автореф. ... дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Национальный исследовательский ун-т «Высшая школа экономики». Москва, 2016. 59 с.
13. Виссаров А.В. Понятие конфликта интересов в праве и его особенности. *Марийский юридический вестник*. 2008. № 6. С. 20–24.
14. Economic aspects of intellectual property in countries with economies in transition. Version one. Prepared by the department for transition and dev. P. 55. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_transition_8.pdf.